

АНОТАЦІЯ

Бондар Т. В. Громадсько-просвітницька діяльність Товариства «Знання» в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі 01 Освіта/Педагогіка за спеціальністю 011 – Освітні, педагогічні науки. – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертаційна робота є історико-педагогічним теоретичним дослідженням діяльності громадських товариств в Україні. Робота присвячена дослідженню громадсько-просвітницької діяльності Товариства «Знання» в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття.

У дисертації проаналізовано довідкову та історико-педагогічну літературу для встановлення суті базових понять, суміжних з проблематикою дослідження (товариство, громадське товариство, громадська діяльність, просвітницька діяльність, громадсько-просвітницька діяльність). Уточнено ключову дефініцію дисертації – «громадсько-просвітницька діяльність Товариства «Знання» в Україні», під якою розуміємо діяльність громадської організації, що спрямована на формування світогляду, забезпечення і задоволення інтересів, потреб (освітніх, культурних, творчих, вікових, соціальних тощо) громадськості та поширення знань (наукових, культурних, політичних, економічних, освітніх, релігійних тощо) серед різних верств населення.

Проаналізовано підходи вчених (М. Менджул, М. Кравчука, К. Павлюк, М. Цьвок, О. Бабкіної, В. Горбатенка, В. Кравчук, Д. Шелеста, Л. Саламона (Salamon), С. Войцех-Соколовського (Wojciech Sokolowski), Г. Анхеєра) до класифікації громадських товариств. У дисертації за основу взято класифікацію О. Бабкіної та В. Горбатенка, що ґрунтується на соціально-класовому чиннику і поділяє громадські товариства на молодіжні, жіночі, творчі, добровільні просвітницькі (у сфері науки, техніки, культури, освіти, соціальної допомоги тощо), релігійні, кооперативні. Це дало змогу розглядати діяльність Товариства «Знання» в Україні як просвітницької громадської організації.

У теоретичному розділі дослідження визначено суспільно-політичні і соціокультурні передумови становлення й розвитку Товариства «Знання» в Україні у період другої половини ХХ – початку ХХІ ст. З'ясовано, що появу Товариства «Знання» в Україні обумовили такі чинники: *суспільно-політичні* – тривала відсутність державності на українських землях, підпорядкування їх владі Австрійської та Російської імперій, прагнення останніх зберегти класово-становий устрій, намагання державних чиновників підпорядкувати науковий, освітній, культурний розвиток населення українських земель політичним інтересам й ідеологічним настановам імперій у кінці ХVІІ – ХVІІІ ст., перехід від феодальної системи відносин до капіталістичної, упровадження низки реформ (адміністративної, земської, аграрної, освітньої тощо) на українських землях у межах Австрійської та Російської імперій у ХІХ ст., комуністична ідеологія з тоталітарною державною системою у 1920–1940 рр.; *соціокультурні* – відсутність доступу широких прошарків населення до здобуття освіти; потреба в розвитку національної освіти, культури, науки; діяльність перших на українських землях громадських (просвітницьких, наукових, культурних, педагогічних, спортивних, політичних) товариств у період кінця ХVІІІ ст. – початку ХХ ст.; прагнення українських діячів науки, культури, освіти до розв'язання національних питань (боротьба з масовою неписьменністю, заборона української мови й українських видань); рух за національно-культурне відродження кінця ХІХ – початку ХХ ст.; репресії, заборона діяльності громадських (просвітницьких, культурних, наукових, педагогічних) товариств радянською владою; започаткування діяльності товариств ідеологічного спрямування в УСРР.

Наукова новизна отриманих результатів дослідження полягає в тому, що: *вперше* цілісно в широких хронологічних межах досліджено громадсько-просвітницьку діяльність Товариства «Знання» в Україні у період другої половини ХХ – початку ХХІ ст. з урахуванням соціально-економічних, ідеологічних та педагогічних чинників; обґрунтовано етапи розвитку громадсько-просвітницької діяльності Товариства «Знання» в Україні: І етап (1947–1962 рр.) – етап започаткування діяльності «Українського товариства з поширення політичних і наукових знань» як суспільного інституту в умовах радянської політичної системи,

II етап (1963–1989 рр.) – етап розширення напрямів, започаткування нових форм та поглиблення змісту громадсько-просвітницької діяльності Товариства «Знання» УРСР у контексті реалізації засадничих положень політики розвинутого соціалізму, III етап (1990–2018 рр.) – етап реорганізації змісту, напрямів, форм громадсько-просвітницької діяльності Товариства «Знання» України.

Узагальнено досвід громадсько-просвітницької діяльності Товариства «Знання» в Україні у досліджуваній період за такими напрямами: реалізація лекційної діяльності й налагодження роботи закладів і установ пропагандистського спрямування; форми і методи організації педагогічного всеобучу батьків; підготовка й друк науково-популярних і літературно-художніх видань.

Накреслено прогностичні тенденції розвитку громадсько-просвітницької діяльності Товариства «Знання» в Україні за такими напрями: науково-просвітницький, соціальний, здоров'язберезувальний, навчально-педагогічний, громадсько-політичний.

Уточнено суть базових понять: «товариство», «громадське товариство», «громадська діяльність», «просвітницька діяльність», «громадсько-просвітницька діяльність» та основної дефініції дослідження «громадсько-просвітницька діяльність Товариства «Знання» в Україні».

Подальшого розвитку набули уявлення про суспільно-політичні й соціокультурні передумови виникнення громадсько-просвітницького Товариства «Знання» України, професійний потенціал його очільників (професійна компетентність, організаційні вміння, управлінські якості).

Практичне значення результатів дослідження полягає в авторській інтерпретації громадсько-просвітницької діяльності Товариства «Знання» в Україні у другій половині XX – початку XXI століття, що дало підстави виділити прорахунки, накреслити тенденції та шляхи творчого використання позитивного досвіду діяльності досліджуваного Товариства на тлі розбудови громадянського суспільства в Україні й перебігу реформ, що відбуваються в освітньому просторі.

Матеріали дослідження склали основу для розроблення навчальної програми дисципліни вільного вибору «Основи андрагогіки» для здобувачів другого

(магістерського) рівня вищої освіти у Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди (див. Додаток Т).

Основні наукові результати проведеного дослідження *упроваджено* в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка № 01/10-429 від 02.07.2020 р.), ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (довідка № 1/572 від 03.07.2020 р.), Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (довідка № 01-28/1507 від 23.09.2020 р.).

Одержані в процесі дослідження дані та висновки *можуть бути використані* під час укладання підручників, навчальних посібників, енциклопедичних і довідково-бібліографічних видань, розроблення дисциплін вільного вибору для здобувачів вищої освіти різних рівнів, підготовки магістерських робіт і наукових проєктів, а також викладання таких навчальних дисциплін, як «Історія України», «Теорія та історія соціальних комунікацій (наукова спеціалізація)», «Педагогіка» (модуль «Історія педагогіки»).

Матеріалами дослідження можуть *послугуватися* чинні громадсько-просвітницькі організації України в процесі розроблення статутної документації, планування напрямів, відбору змісту, форм роботи з різними віковими категоріями населення, заклади неформальної освіти в процесі проєктування й реалізації освітніх стратегій.

Ключові слова: громадсько-просвітницька діяльність, Товариство «Знання», етапи, лекційна діяльність, видавнича діяльність, педагогічний всеобуч, неформальна освіта.

SUMMARY

Bondar T. V. Public and educational activities of the «Knowledge» Society in Ukraine (second half of the XX – beginning of the XXI century). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy in branch 01 Education/Pedagogy on a specialty 011 – Educational, pedagogical sciences. –

Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The dissertation is a historical and pedagogical theoretical study of the activities of public associations in Ukraine. The work is devoted to the study of public and educational activities of the «Knowledge» Society in Ukraine in the second half of the XX – early XXI century.

The dissertation analyzes the reference and historical and pedagogical literature to establish the essence of the basic concepts related to the research issues (society, public society, public activity, educational activity, public educational activity). The key definition of the dissertation is clarified – «public and educational activities of the Society «Knowledge» «in Ukraine», which means the activities of a public organization aimed at forming a worldview, ensuring and satisfying the interests (educational, cultural, creative, age, social, etc.) of the public and dissemination knowledge (scientific, cultural, political, economic, educational, religious, etc.) among different segments of the population.

The approaches of scientists (M. Mendzhul, M. Kravchuk, K. Pavlyuk, M. Tsvok, O. Babkina, V. Gorbatenko, V. Kravchuk, D. Shelesta, L. Salamon (Salamon), S. Wojciech-Sokolowski (Wojciech), G. Anheera) to the classification of public societies. The dissertation is based on the classification of O. Babkina and V. Gorbatenko, which is based on social and class factors and divides public associations into youth, women's, creative, voluntary educational (in science, technology, culture, education, social assistance, etc.), religious, cooperative. This made it possible to consider the activities of the «Knowledge» Society in Ukraine as an educational public organization.

The theoretical section of the study identifies the socio-political and socio-cultural prerequisites for the formation and development of the Society «Knowledge» in Ukraine in the second half of XX – early XXI century. It was found out that the appearance of the «Knowledge» Society in Ukraine was caused by the following factors: *socio-political* – the long absence of statehood in the Ukrainian lands, their subordination to the Austrian and Russian empires, the desire of mentioned empires to preserve the class system, the efforts of government officials, cultural development of the population of the Ukrainian lands to the political interests and ideological guidelines of the empires in the late

seventeenth – eighteenth centuries, the transition from a feudal to a capitalist system, the introduction of a number of reforms (administrative, land management, agrarian, educational, etc.) in the Ukrainian lands within the Austrian and Russian empires in the nineteenth century, communist ideology with a totalitarian state system in 1920–1940; *socio-cultural* – lack of access of broad sections of the population to education; the need for the development of national education, culture, science; activity of the first in Ukrainian lands public (educational, scientific, cultural, pedagogical, sports, political) societies in the late seventeenth century – early twentieth century; the desire of Ukrainian figures of science, culture, education to address national issues (the fight against mass illiteracy, the ban on the Ukrainian language and Ukrainian publications); movement for national and cultural revival of the late XIX – early XX centuries; repression, ban on the activities of public (educational, cultural, scientific, pedagogical) societies by the Soviet authorities; the beginning of the activities of ideological societies in the USSR.

The scientific novelty of the obtained results of the research is that: for *the first time* the public-educational activity of the Society «Knowledge» in Ukraine in the period of the second half of the XX – the beginning of the XXI century is investigated integrally within wide chronological limits. taking into account socio-economic, ideological and pedagogical factors; the stages of development of public educational activity of the «Knowledge» Society in Ukraine are substantiated: Stage I (1947–1962) was the stage of initiating the activities of the «Ukrainian Society for the Dissemination of Political and Scientific Knowledge» as a social institution in the conditions of the Soviet political system, Stage II (1963–1989) – the stage of expanding directions, initiating new forms and deepening the content of public and educational activities of the «Knowledge» Society of the USSR in the context of implementing the basic provisions of the policy of advanced socialism, Stage III (1990–2018) – the stage of reorganization of the content, directions, forms of public education of the «Knowledge» Society of Ukraine.

The experience of public-educational activity of the «Knowledge» Society in Ukraine in the researched period in the following directions is generalized: realization of lecture activity and adjustment of work of propagandistic directed establishments; forms and

methods of organizing pedagogical comprehensive education of parents; preparation and printing of popular science and literary and artistic publications.

The prognostic tendencies of development of public-educational activity of the «Knowledge» Society in Ukraine in the following directions are outlined: scientific-educational, social, health-preserving, educational and pedagogical, socio-political.

The essence of the basic concepts is clarified: «society», «public society», «public activity», «educational activity», «public educational activity» and the main definition of the research «public educational activity of the «Knowledge» Society in Ukraine».

The idea of socio-political and socio-cultural preconditions for the emergence of the public-educational Society «Knowledge» of Ukraine and professional potential of its leaders (professional competence, organizational skills, managerial qualities) was further developed.

The practical significance of the results of the study lies in the author's interpretation of public and educational activities of the Society «Knowledge» in Ukraine in the second half of XX – early XXI century, which gave grounds to highlight miscalculations, outline trends and ways of creative use of positive experience of activities of studied Society and the course of reforms taking place in the educational space of Ukraine.

The research materials formed the basis for the development of the curriculum of the discipline of free choice «Fundamentals of Andragogy» for students of the second (master's) level of higher education at the Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda.

The main scientific results of the study were *introduced* into the educational process of Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda (reference № 01/10-429 from 02.07.2020), State Institution «Luhansk National University named after Taras Shevchenko» (reference № 1/572 from 03.07.2020), Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky (reference № 01-28/1507 from 23.09.2020).

The data and conclusions obtained during the research can be used during the compilation of textbooks, manuals, encyclopedic and reference bibliographic publications, development of elective courses for higher education students of different levels, preparation of master's theses and research projects, as well as teaching such disciplines,

as «History of Ukraine», «Theory and history of social communications (scientific specialization)», «Pedagogy» (module «History of pedagogy»).

The materials of the research can be used by current public educational organizations of Ukraine in the process of developing statutory documentation, planning directions, selection of content, forms of work with different age groups, non-formal education institutions in the process of designing and implementing educational strategies.

Keywords: public-educational activity, «Knowledge» Society, stages, lecture activity, publishing activity, pedagogical general education, non-formal education.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

Наукові статті у фахових (у т.ч. наукометричних) виданнях України:

1. Бондар Т. В. Напрями діяльності Харківського відділення Товариства «Знання» в 1947–1975 роках. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. праць молодих учених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.* 2018. № 21, т. 1. С.121–126. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/21_2018/part_1/23.pdf

2. Бондар Т. В. Видавнича діяльність науково-просвітницького Товариства «Знання» в Україні як джерела освітньої та суспільно-політичної просвіти (середина ХХ – початок ХХІ ст.). *Наук. часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки : реалії та перспективи.* 2019. Вип. 72, т. 1. С. 78–81. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/29912>

3. Бондар Т. В. Діяльність очільників громадсько-просвітницького Товариства «Знання» в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка.* 2020. № 27, т. 1. С. 185–191. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2308-4855/article/view/203397>

4. Бондар Т. В. Розвиток і напрями діяльності науково-просвітницького Товариства «Знання» України (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) у контексті неформальної освіти. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і*

загальноосвітній школі школах : зб. наук. праць. 2020. № 68, т. 1. С.15-19. URL: http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2020/68/part_1/4.pdf

Наукові статті в міжнародних виданнях:

5. Bondar T.V. Pedagogical education in the context of non-normal education: historical aspect. *Educational challenges*. 2020. Vol. 25. P. 21–30. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:_NX0O4PWPVUJ:educationalchallenges.org.ua/index.php/education_challenges/article/view/9+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua

Наукові статті в зарубіжних виданнях:

6. Bondar T.V. Current of development and the knowledge company in Ukraine. *Балканско научно обозрение*. 2019. № 1 (3), т. 3 С. 15–17. URL: <https://balkan-sci-review.com>

7. Zelenska L., Bondar T., Bondar O. Historical and pedagogical aspects as a subject of content analysis of popular science publication. *Pedagogy and education manegement review*. 2020 № 2. P. 17–26. URL: <https://public.senchub.com/perm/index.php/perm/article/view/15>

Опубліковані статті, які додатково відображають наукові результати:

8. Бондар Т. В. Activiti of «Knowledge» society in Ukraine: providing pedagogical educatoin of parents. *Український психолого-педагогічний науковий збірник*. 2019. № 17. С. 9–13.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

9. Бондар Т. В. Напрями просвітницької діяльності педагогічних товариств в Україні. *Освіта у констеляціях постсучасності* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 5-6 груд. 2017 р. X. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. С. 42–46.

10. Бондар Т. В. Суспільно-політичні і соціокультурні передумови заснування Товариства «Знання». *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти сучасних викликів:теорія і практика* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 10 квіт. 2018 р. X. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2018. С. 7–10.

11. Бондар Т. В. Діяльність і розвиток секцій Товариство «Знання» України

(1947–1977). *Наука та освіта у дослідженнях молодих учених* : зб. матеріалів I Всеукр. наук.-практ. конф., Харків, 22 квіт. 2019 р. X. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2019. С.12–15.

12. Бондар Т. В. Діяльність, напрями та форми роботи Харківської секції педагогіки та психології Товариства «Знання» України (1949–1990-х роках). *Теоретичні та практичні аспекти розвитку сучасної педагогіки та психології* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Львів, 21–22 черв. 2019 р. Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2019. С. 66–68.

13. Бондар Т. В. Заснування та діяльність Київського будинку науково-технічної пропаганди товариства «Знання» України (1957–1968 роки). *Традиції та новації у сфері педагогіки та психології* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 6–7 груд. 2019 р. К. : Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2019. С. 10–12.

14. Бондар Т. В. Наукові підходи до розв'язання проблем організаційно-просвітницької діяльності Товариства «Знання» в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.). *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів:теорія і практика* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 12 груд. 2019 р. X. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2019. С. 6–9.

15. Бондар Т. В. Організація неформальної освіти дорослих Товариством «Знання» в Україні (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Наука та освіта в дослідженнях молодих учених* : матеріали усеукр. наук.-практ. конф., Харків, 14 трав. 2020 р. X. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. С. 35–38.

16. Бондар Т. В. Громадсько-просвітницька-діяльність Товариства «Знання» в Україні : педагогічний всеобуч батьків (1947–1990 роки). *Актуальні проблеми навчання і виховання в умовах інтеграційних процесів в освітньому та науковому просторах* : матеріали III Всеукраїн. наук.-пед. інтернет-конф., Мукачєво, 06 листоп. 2020 р. С. 331–332. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/10909/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%2C%20%D0%A1.%2087-90%20%D0%9E>

%D0%B1%D1%80%D0%B5%D0%B7.%20%281%29.pdf